

портал Республики Беларусь. – Режим доступа: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=v19402875&p2={NRPA}>

10. Конституція України від 28 червня 1996 року за змінами [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Офіц. веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.
11. Постановление Совета Республики Национального собрания Республики Беларусь от 27 ноября 2012 года №26 - СР5/І «О составе Совета по взаимодействию органов местного самоуправления при Совете Республики Национального собрания Республики Беларусь» <http://www.sovreg.gov.by/ru/?guid=10002>

Рецензент: Руденко О.М., д.держ.упр., доцент.

УДК 35

Євсюкова О.В.,

Директор Україно-Польського Інституту управління
Академії муніципального управління

ПРАВОВА ПРАКТИКА СТАНОВЛЕННЯ ПРИНЦИПІВ ПОБУДОВИ, ФУНКЦІЙ ТА ПОВНОВАЖЕНЬ МІСЦЕВИХ РАД

Становлення інституту місцевого самоврядування в Україні має власні особливості, поява яких спричинена певними правовими традиціями, що дісталися у спадок українській державі від Радянського Союзу. Саме тому, надзвичайно важливим є проведення аналізу нормативної бази функціонування місцевих рад в Україні, порівняння задекларованих колишньою радянською державою принципів їх побудови, функцій та повноважень, а також визначення наслідків їх впровадження в сучасній суспільній практиці.

Формирование института местного самоуправления имеет исключительные особенности, причины, возникновение которых, были обусловлены определенными правовыми традициями, которые получило в наследство украинское государство от Советского Союза. Именно по – этому, исключительно важным являются: анализ нормативной базы, как основы функционирования местных советов в Украине, сравнение декларируемых ранее, бывшим советским государством, принципов их построения, функций и полномочий, а также определение последствий внедрения их в современной общественной практике.

Becoming of institute of local self-government is in Ukraine, has the features, appearance of that was caused by some legal traditions, that was reached to the Ukrainian state from the Soviet Union. Exactly on it, very important is realization of analysis of normative base functioning of local council in Ukraine, comparison of declared by former soviet power principles of their construction, functions and authorities, and also determination of consequences of their introduction in modern public practice.

Постановка проблеми. Аналізуючи стан місцевого самоврядування в Україні, варто зосередитись на становленні інституту місцевого самоврядування, що тісно пов'язаний з формуванням представницьких органів влади на місцевому рівні – місцевих рад. З прийняттям Верховною Радою Української Радянської Соціалістичної Республіки Закону України «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне

самоврядування» № 533-ХІІ від 07.12.1990 р., зокрема, в якому було визначено ряд ознак, притаманних лише органам місцевого самоврядування, фактично розпочався складний процес формування зазначених представницьких органів. Прийняття вказаного нормативно - правового акту започаткувало встановлення правової, організаційної, матеріально - фінансової автономії місцевих рад як органів місцевого самоврядування. Але вищезазначеній події передували складнощі в узагальненні правового досвіду становлення і функціонування місцевих рад як державних органів влади в Радянському Союзі, які лише декларували функції самоврядних органів.

Метою статті є проведення аналізу правових аспектів функціонування рад в Українській Радянській Соціалістичній Республіці (далі - УРСР), а також здійснення аналізу нормативно-правової бази функціонування місцевих рад в Україні, порівняння задекларованих принципів їх діяльності в радянські часи та їх реальне впровадження в суспільну практику сьогодення.

Аналіз досліджень та публікацій. За два десятиріччя незалежності української держави питання щодо відродження системи місцевого самоврядування, становлення місцевих рад як представницьких органів місцевої влади та їх взаємодії з органами державної влади досліджувалися в роботах багатьох відомих науковців, а саме: В.Б.Авер'янова, О.В.Батанова, М.О.Баймуратова, В.І.Борденюка, В.М.Бесчастного, В.М.Вакуленка, О.І.Васильєвої, І.А.Грицяка, Т.В.Іванової, В.М.Кампа, В.В.Копейчикова, В.М.Князева, О.Л.Копиленка, М.І.Корнієнка, В.В.Кравченка, В.І.Кравченка, В.С.Куйбіди, О.Я.Лазора, О.Д.Лазор, О.Ю.Лебединської, В.В.Мамонової, І.М.Пахомової, М.В.Пітцика, В.Ф.Погорілка, А.Ф.Ткачука, М.О.Пухтинського, В.М.Шаповала, Ю.П.Шарова та ін. Сучасні розробки зазначених вчених виявили наявну тенденцію зростання рівня інтересу до цих питань та наявність численних проблем у цій сфері. Задля виявлення особливостей (якщо такі мали місце) здійснення радами в УРСР функцій місцевого самоврядування, варто звернутися, насамперед, до розгляду загальносоюзних документів, відстежити історичну генезу правових аспектів функціонування рад в УРСР, а також здійснити аналіз нормативно - правової бази функціонування місцевих рад в Україні.

Виклад основного матеріалу. Українському суспільству залишилася в спадок жорстко централізована модель організації державної влади, застосовувана в Радянському Союзі, яка визначала насамперед й те, що організація влади на місцях, принципи її побудови, спосіб функціонування, обсяги й предметне поле повноважень регламентувалися загальносоюзним центром. Конституції й законодавчі акти республіканської влади практично повторювали всі принципові положення загальносоюзних актів.

Ради в системі місцевого самоврядування в УРСР будувалися за принципами, спільними з тими, що й ради в решті республік, які входили до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР). Те

ж стосується й їхніх функцій та повноважень. Однак, зазначений факт не виключав деяких особливостей, якщо не функціонування, то принаймні - кодифікації. Це особливо стосується їхньої кодифікованої форми в основоположних документах Конституціях СРСР та Конституціях УРСР. Проте, особливості ці не могли істотно ухилитися й на практиці не ухилилися від спільних усім республікам СРСР принципам функціонування рад. Це було спричинено передусім тим, що Конституції СРСР від 31.01. 1924 р. та від 05.12. 1936 р. передбачали норму, за якою вищі органи влади СРСР мали право скасовувати рішення вищих органів влади республік, і відповідно, ухвалені ними нормативні акти. Отже, у разі істотних чи, хоча б, неформальних, змістовних розбіжностей з визначеними центральними органами влади принципами й приписами щодо будь-якої з форм і царин організації політичного, суспільного, економічного, навіть культурного життя в тогочасній Україні, схвалені владою законодавчі акти, які спричиняли таку відмінність, все одно були б скасовані, чи дію яких було б призупинено до повного скасування як відображено в п.31 – п.32, та п 37 Конституції СРСР від 31.01.1924 р. Аналогічні норми містилися й у Конституціях СРСР від 05.12. 1936 р. та від 05.10.1977 р., формально вилучивши очевидно недемократичні норми, зазначені вище, фактично лише поглибила залежність республіканської, номінально суверенної влади від центральної [8, ст. 74]. Таким чином, центральна загальносоюзна влада усувала навіть формальну необхідність зважати на закони й законодавчі акти союзних республік, зіставляти зміст власних законодавчих актів з республіканськими та ухвалювати з приводу них певні рішення. Конституційні нововведення розглядалися тогочасним українським суспільством як значний прогрес на шляху розвитку та поглиблення принципу демократичного централізму, за яким будувалася система владних стосунків у державі. З правових позицій згадані конституційні зміни навряд чи можна кваліфікувати як поглиблення демократії, однак поглиблення й розвиток централізму тут наочний.

Відтак зрозуміло, що будь-яка нормотворча діяльність, будь-які спроби не лише місцевих, а й республіканських органів влади ухилитися від централізовано визначених регламентацій їхньої діяльності були приречені на не чинність. У цих умовах говорити про наявність у місцевих рад функцій самоврядування з правового погляду дуже важко, як не сказати – неможливо.

Перша російська Конституція від 10.06.1918 р. виглядає вкрай демократично і становить дивний виняток з вищих законодавчих актів радянського періоду. В ст.10 Конституції Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки (далі – РСФРР) від 10.06.1918 р. зазначається, що вся влада в межах РСФРР належить всьому робочому населенню країни, об'єднаному в міських і сільських радах, а статус вищої влади в межах території належав загальним зборам виборців [10, ст.10].

З утворенням СРСР ступінь демократичності влади відчутно знижується, а замість принципу самоврядності заступає державний

чинник. Конституції союзних республік, в тому числі, і Конституція УРСР від 1929 р., ухвалені після прийняття Конституції СРСР 1924 р., у частинах, що регламентують шляхи формування місцевих органів влади та їх повноваження, прикметні тим, що всі вони не містять жодної згадки про місцеве самоврядування. Що ж до структури, функцій і способів формування місцевих органів влади, то вони в усіх конституціях практично дублюються [10, ст.49, ст.59, ст.60]. В умовах посилення централізації влади такий розподіл повноважень сприяв фактичному перетворенню законотворчої діяльності з'їздів на суто формальну функцію легітимації й кодифікації вже запроваджених виконавчим органом (Центральним Виконавчим Комітетом) норм.

До повноважень місцевих органів влади згідно ст. 64 Конституції РРФСР від 15.04.1927 р. [10, с. 38] належали: організація народного господарства й культури, складання та затвердження місцевих бюджетів, об'єднання радянської діяльності в межах даної території, розв'язання питань, що мають місцеве значення, впровадження в життя постанов відповідних вищих органів влади. Варто зауважити, що останні два повноваження фактично були лише декларативними, задавали своєрідний вектор діяльності рад на місцях - жорстке дотримання вказівок вищої влади позбавляли їх самостійності у розв'язанні будь-якої проблеми.

Першою Радянською Конституцією України, яку, за даними Дж.Боффа, вперше було ухвалено 10 липня 1918 р. [3, с. 66], а за радянськими джерелами [14, с.18] III з'їздом Рад 10-14 травня 1919 р., системі рад було надано певної організаційної структури. В червні 1928 р. їх нараховувалося приблизно 12 тисяч [11, с.92]. Після входження України до складу СРСР на IX Всеукраїнському з'їзді рад 10 травня 1926 р. були внесені зміни і доповнення, які не спричинили істотних коректив у питаннях структури, функцій, принципів формування і діяльності місцевих рад.

Терміни і порядок обрання місцевих органів радянської влади, норма представництва й загальне положення щодо внутрішньої організації цих органів, розмежування їх владних повноважень та компетенції встановлюється Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом [10, ст. 19]. Наведене положення було суттєвою відмінністю, що відрізняло тогочасну українську конституцію від інших республіканських конституцій. У Конституції УРСР 1929 р. не має навіть окремого розділу чи статті, яку було б присвячено питанням місцевої влади, як жодним словом не висвітлено їх повноважень, що містяться в решті республіканських конституцій. Це було напевне, пов'язано з тим, що сподівання на законодавче й практичне запровадження інституту місцевого самоврядування в Україні ще не були остаточно втрачені, оскільки актуальними на той час залишалися пристрасті, що розгорнулися навколо двох альтернативних проектів, які містили окремі розділи під назвою «Самоврядування», положення про право громад самостійно вирішувати свої проблеми та про автономне право одиниці

самоврядування щодо призначення податків та повинностей [11, с.27]. Але зазначені сподівання залишилися нереалізованими.

Новації Конституції УРСР від 30.01.1937р. цілком визначалися тими змінами в регламентації структури, функцій і повноважень місцевих органів влади, що були зазначені в Конституції СРСР від 05.12.1936 р. Головною з новацій 1936 р. стала відмова від з'їздів рад, як вищих органів влади та перетворення інституту рад на постійно діючі органи. Термін повноважень обраних рад встановлювався у два роки, відповідно змінювався і статус рад. В Основному Законі УРСР статус, функції й повноваження рад було визначено в спеціальному розділі V «Місцеві органи державної влади», який структурно й змістовно відповідав розділові VIII загальносоюзного документу з тотожною назвою. Ради, які з цього моменту змінили назву на ради депутатів трудящих, вже прямо визначалися як органи державної влади на місцях – у краях, областях, містах, селищах, селах як зазначено в ст. 54 Конституція УРСР від 30.01.1937 р та ст. 94 Конституції СРСР від 05.12.1936 р., а ст. 66, ст. 67 та ст. 68 Конституції УРСР від 30.01.1937 р. визначали подвійну підпорядкованість виконавчих органів місцевих рад – безпосередньо самій раді, як органів, що його обрала та виконкому вищої ради. З урахуванням вищезазначеної в статті норми щодо можливостей скасування законодавчих актів вищих органів влади в республіках центральним органом влади СРСР, зрозуміло, що, зводилася нанівець будь-яка видимість існування рад як органів місцевого самоврядування, цілковито підпорядковуючи всі їхні дії системі дозволів-заборон з боку вищих органів.

Ради таким чином, забезпечували просування владних рішень з центру на місця. Єдине, що відрізняло їх від класичних органів державної влади, притаманних жорстко централізованим суспільствам з розвинутим бюрократичним апаратом, це те, що державні чиновники в їх складі не призначалися, а обиралися населенням.

Відтак, деяка корекція владних стосунків обмежувалася суто декоративними змінами на рівні термінологічних вправ та ідеологічної риторики, зовнішнє оформлення якої надавало владним стосункам демократичного шарму. По-перше джерелом влади було визнано не трудящих, а народ, який здійснював державну владу через Ради народних депутатів (так відтепер називалися ради), що складала політичну основу Радянського Союзу [7,ст. 2]. Цією ж статтею було нарешті чітко окреслено принципи на яких трималася система влади рад, узагальнення яких визначало принцип «демократичного централізму», який передбачав: виборність згори до низу всіх органів влади підзвітність народові, обов'язковість виконання рішень вищих органів нижчими. Утім неприховано визначалася єдність державної вертикалі в країні, проголосивши, що Ради – народних депутатів – Верховна Рада СРСР, Верховні ради Союзних і автономних республік, ради районів, міст,

районів у місті, селищ, сіл становлять єдину систему органів державної влади [7 ст. 89].

Аналіз тексту Конституції СРСР від 05.10.1977 р. дає підстави стверджувати, що в ній приділено значно більше уваги ніж у її попередниках – радам як органам місцевої влади. У тексті зазначеного документу, що стосується місцевих органів державної влади та управління, поруч з повторним визнанням рад як органів державної влади, окреслено нарешті коло повноважень рад як таких органів, що здійснюють державну владу на місцях. До зазначеного розділу крім неодноразово відзначених повноважень рад як підпорядкованих органам вищого рівня і керованих ними задля здійснення державної влади на місцях, ввійшли і питання місцевого значення, які ради мали вирішувати керуючись загальнодержавними інтересами та інтересами громадян, що мешкають на території ради [8,ст. 146]. Отже, офіційно було визнано, що місцеві інтереси громад не є цілком тотожними загальнодержавним і ними не вичерпуються. У межах своїх повноважень місцеві ради забезпечують комплексний економічний і соціальний розвиток на їхній території, здійснюють контроль за дотриманням законодавства на цій території підприємствами, установами й організаціями вищого підпорядкування, координують діяльність у галузі землекористування, охорони природи, будівництва, використання трудових ресурсів, виробництві товарів народного споживання, соціально-культурній, побутового обслуговування населення [8, ст. 147]. Варто також звернути увагу на те, що Конституція СРСР від 05.10. 1977 р. офіційно закріпила за радами всіх рівнів не лише керівництво всіма галузями державного, господарського і соціально-культурного будівництва, а й право ухвалювати рішення, забезпечувати їх виконання, здійснювати контроль над впровадженням їх у життя [8, ст. 93]. Отже в Конституції СРСР від 05.10. 1977 р. зроблено перший крок до ще не сміливого, вкрай непослідовного, декларативного та формального, однак розмежування здійснюваних радами функцій місцевого самоврядування із загальнодержавними владними функціями. У свою чергу низкою законів, де об'єктом законодавчого регулювання виступала діяльність місцевих рад, було встановлено, що місцеві ради керують також роботою органів громадської самодіяльності населення. Попри всю декларативність, змістовне звернення до сфери діяльності місцевих рад одразу ж висвітлило нетотожність державної влади на місцях і місцевого самоврядування. Термін «громадська самодіяльність населення» був чимось новим у системі тоталітарної влади. Подальший розвиток теоретичної думки в цьому напрямі призвів до того, що «самодіяльні організації трудящих» почали відігравати роль реального факту, з якими місцеві ради не лише мали рахуватися, а й налагоджувати взаємодію [2, с. 19].

Відтак, з другої половини 70-х рр. ХХ ст. перед теоретичною думкою правознавців та радянських і партійних керівників постала проблема більш чіткого і коректного в правовому плані визначення статусу й функцій

місцевих рад, визначення природи актів рад і, відповідно, юридичну правомочність і функції рад. Єдиним натяком на правомочність нормотворчої роботи рад в галузі територіального самоврядування було визнання за ними права ухвалення на сесіях рішень щодо встановлення адміністративної відповідальності та порушення громадського порядку й прав громадян на підвідомчих територіях. Хоча деякі науковці визначали ці акти як акти застосування права [1, с.216]. У межах цієї позиції потреба в подальшій регламентації сфер і способів діяльності рад аргументувалася наявністю у рад надлишку повноважень і недостатньою уніфікованістю їх роботи. Зазначені наукові позиції, протилежні за ставленням рад і обсягів їх повноважень однаково визнавали необхідність подальшої роботи над визначенням місця рад у системі влади, їх функцій та право спроможності тощо.

У 80-х рр. ХХ ст. усвідомлення потреби в чіткому визначенні повноважень місцевих рад, що в тогочасних умовах означало реальне наділення їх повноваженнями, стало суспільною необхідністю. Офіційно у компетенції рад визнавалися нормотворча, координаційна, виконавча і контрольна функції, а до владних повноважень належали, окрім нормотворчих, оперативно-управлінські та правоохоронні. Попри зазначене, існувала потреба у систематизації регламентуючих діяльність рад документів, оскільки значну частину повноважень місцевих рад перераховано в актах, що безпосередньо не регулювали діяльність рад, однак містили окремі норми, віднесені до права забезпечувальної функції рад та їх органів, зокрема, основи законодавства з різних галузей, акти, що видавалися міністерствами і відомствами, а також самими радами та їх органами [14, с.69 - 70].

Виявилось, що саме посилення інтересу до діяльності місцевих рад та розповсюдженні спроби теоретичного визначення сфери їх діяльності та меж повноважень, наштовхували українських дослідників цієї проблеми до дещо перебільшених тверджень щодо широких повноважень рад у системі радянської влади [5, с.87].

Варто зазначити, що дослідження реальних повноважень місцевих рад за часів перебування України у складі СРСР мали пропагандистський та ідеологічно заангажований характер. Реальні повноваження місцевих рад довгий час не були окреслені законодавчо, а отже цілковито підпадали під суворий контроль і волюнтарно, політично й ідеологічно спричинені обмеження з боку партійних органів. А подвійна підпорядкованість рад фактично залишала їм вузьке поле для виявлення власної ініціативи, позбавляючи будь-якої можливості розв'язання місцевих завдань з урахуванням умов, можливостей, традицій та інтересів місцевої громади.

Більш виваженими стають наукові дослідження вищезазначених питань у 90-х рр. ХХ ст., в яких зазначається, що в період існування України як радянської республіки у складі СРСР навіть сам термін «місцеве самоврядування» (не зазначаючи про його зміст), як форму самоорганізації територіальних громад чи колективів не вживався взагалі.

«Влада рад» вважалася найдемократичнішим здобутком «соціалістичного суспільства» і називалася народовладдям, хоча формувалася й керувалася виключно однією комуністичною партією, яка не допускала існування будь-якої опозиції [2, с. 128]. Місцеві ради розглядалися в науці радянського державного будівництва як органи єдиної державної влади, покликані також здійснювати функції місцевого самоврядування. Ради розглядалися як найбільш масова організація місцевого населення, здатна не тільки представляти а й об'єднувати та уособлювати це населення. [12, с. 10].

З прийняттям Верховною Радою УРСР Закону УРСР «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» від 07.12.1990 р. фактично відбулася перша спроба трансформації місцевих рад, що входили на той час, до єдиної системи органів державної влади в органи місцевого самоврядування, зроблено рішучий крок від гіперцентралізації до оптимальної децентралізації державного управління та становлення самостійного місцевого самоврядування [15, с. 8]. А у Законі УРСР «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» від 26.03.1992 р. місцеве самоврядування закріплювалося як основа демократичного устрою держави. Місцеве та регіональне самоврядування розглядалося як територіальна самоорганізація громадян для самостійного вирішення безпосередньо або через органи, які вони обирають, комплексу питань місцевого значення в межах чинного законодавства. При цьому територіальною основою місцевого самоврядування визначалися сільрада, селище, місто, а в регіонального самоврядування – район, область. [12, с.10]

Наступним етапом формування системи місцевого самоврядування став Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 р. в якому вперше на законодавчому рівні були визначені первинні суб'єкти місцевого самоврядування територіальні колективи громадян, які проживають у селах, селищах, містах. І нарешті, надійною правовою основою місцевого самоврядування стали Конституція України від 28.06.1996 р., та Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. З прийняттям вищезазначених документів, місцеве самоврядування отримало конституційний статус та стало визначене одним із елементів конституційного ладу держави. В чинних документах закріплені правові засади місцевого самоврядування. Існуючий досвід становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні підтверджує складність та суперечливість завершення муніципальної реформи. Основним чинником, який стримує зазначені реформаційні зміни залишається – недосконалість існуючої законодавчої бази, наявність правових колізій, неквапливість відповідних органів державної влади щодо прийняття пакету законодавчих актів, спрямованих на деталізацію та конкретизацію положень Конституції

України та інших нормативно-правових документів, що були прийняті попередньо.

Висновки. В статті розглянуто зміст загальносоюзних документів конститутивного щодо УРСР значення, та простежена історична генеза правових аспектів функціонування рад в УРСР, здійснений компаративний аналіз нормативної бази функціонування місцевих рад в Україні. Виявлено, що ради в системі місцевого самоврядування в УРСР принципи їх побудови, функції та повноваження, були подібними з принципами побудови рад, їх функціями і повноваженнями, що існували в решті республік, які входили до складу СРСР. Аналіз нормативно-правових актів, зокрема: Конституції РСФРР від 10.06.1918 р., Конституції СРСР від 31.01.1924 р., Конституції СРСР від 5.12.1936 р., Конституції СРСР від 05.10. 1977 р., Конституції УРСР від 10.03.1919р, Конституції УРСР від 30.01 1937р., Конституції УРСР від 20.04.1978р., надає підстави стверджувати, що в СРСР, (та відповідно, і в УРСР) була створена система подвійного підпорядкування рад як органів державної влади з нормотворчими функціями та їх виконавчими органами. Підпорядковувалися ради не лише вищим органам тієї ж вертикалі, а й виконавчим органам, а виконавчі органи одного рівня – представницьким і нормотворчим іншого. Радянська система владних стосунків будувалася шляхом поглиблення принципу демократичного централізму, створюючи специфічний аналог системи взаємоконтролю, стримувань та противаг, який в майбутньому стане основою для побудови державної влади з її поділом на законодавчу й виконавчу гілки, в незалежній українській державі. Щодо рад, то розглядалися вони в науці радянського державного будівництва як органи єдиної державної влади, покликані також здійснювати функції місцевого самоврядування. Дослідження реальних повноважень місцевих рад за часів перебування України у складі СРСР мали пропагандистський та ідеологічно ангажований характер., а їх реальні повноваження довгий час не були окреслені законодавчо.

Використані джерела інформації:

1. Авакьян С.А. Правовое регулирование деятельности местных советов / С. А. Авакьян // - М. : Юридическая литература, 1974. – 232 с.
2. Агранофф Р. Місьцеве самоврядування: світовий та український досвід: Посібник (друге видання) / Р.Агранофф, Т.Браун, А.Ткачук. - К. : Заповіт, 1998. - 187 с.
3. Боффа Д. История Советского Союза / Д.Боффа. // В 2 т., Т. 1 – М.: Международные отношения, 1990. – 682 с.
4. Історія конституційного законодавства України : Зб. док./ Упоряд. В.Д. Гончаренко. – Х. : Право, 2007. – 256 с.
5. Історико-правові аспекти становлення і розвитку місцевого самоврядування (світовий та український досвід) / [С.М. Крючкова, А.М. Зельницького, П.І. Удовиченка, В.В. Леонова, О.К. Бобкова, В.В. Вишневецького] / з посиланням на працю Р.С.Павловського. Місьцеві органи влади СРСР / Х. : Харківський юридичний інститут, 1998. – 89 с.
6. Конституції СРСР від 31.01.1924р. // режим доступу : www.tarasei.narod.ru
7. Конституції СРСР від 5.12.1936р. // режим доступу : uk.wikipedia.org/.../Конституція_СРСР_19.

8. Конституція (Основний Закон) СРСР від 05.10.1977р. на сьомій сесії Верхов. Ради СРСР. [Текст] – К. : Видавництво політичної літератури, 1977. – 61 с.
9. Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України [Текст]. – 1996. – № 30. – 141 с.
10. Конституции РСФРР / Собрание Советских Конституций и конституционных актов. X. : Юридическое издательство Наркомпроста УССР, 1928. – 117 с.
11. Копиленко М. Л. Місцеве самоврядування в УНР: теоретична модель і практика державного будівництва / М.Л. Копиленко., О.Л. Копиленко // Місцеве самоврядування в Україні. Історія. Проблеми. Прогнози. - К. : Либідь, 1997. - 208 с.
12. Корнієнко М.І. Місцеве самоврядування / М.І. Корнієнко / Демократичні зошити. – Випуск 7. –К. : Вид-во аналітично-інформаційна служба Центр демократичних реформ «Демос» за сприяння Фонду «Євразія», 1997. - 36 с.
13. Кравченко В.В. Конституційні засади місцевого самоврядування в Україні (основи муніципального права). Навч. посіб. / В.В.Кравченко,М.В.Пітцик. – Київ : «Арабат – Центр», 2001 – 176 с.
14. Краснов М.А. Обеспечение местными советами конституционных прав граждан / М.А.Краснов // Советы и управление ВЮЗИ. - 1984. – 131 с.
15. Люшин С.П. Роль самостоятельных организаций трудящихся в работе местных Советов / С. П. Люшин //Советы : история и современность. - М. : Мысль, 1987. – 167с. - М. : Мысль, 1987. – 167с.
16. Серьогіна С.Г. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні : Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. С. Г. Серьогіної. – Х. : Право, 2005. – 256 с.

Рецензент: Васильєва О.І., д.держ.упр., професор.